

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети

Д 08.18.571 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 339.722(575.2)(043.3)

Койчуманова Жыпар Нурбековна

**«Эл аралык финансылык рыноктор жана дүйнөлүк финансылык
каатчылыктын себептери»**

08.00.10 – финанстар, акча жүгүртүмү жана насыя

Экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2019

Диссертациялык иш Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин экономикалык факультетиндеги «Финанстар» кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Сарыбаев Айылчы

экономика илимдеринин доктору,
профессор,
ректор, Экономика жана финанстар
институту

Расмий оппоненттер:

Кулуев Чинара Раимкуловна,
экономика илимдеринин доктору,
доцент, кафедра башчысы, "Финансы
жана банк иши" Ошму

Сыдыкова

Чолпон

Качкынбековна, экономика
илимдеринин кандидаты, доцент, Н.
Исанов атындагы Кыргыз
мамлекеттик курулуш, транспорт
жана архитектура университети,
магистратуранын директору,

Жетектөөчү мекеме:

К. Карасаев атындагы Бишкек
мамлекеттик университети., "Финансы,
банк иши жана салык салуу" кафедрасы
Дареги: 720044, Кыргыз Республикасы,
Бишкек ш., Жукеев - Пудовкин, көч. 34.

Диссертациялык иш 2019 - жылдын «22» ноябрында саат 14.00дө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинде экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн түзүлгөн Д 08.18.571 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Бишкек ш., Жибек жолу көч., 394, конференц залы 322.

Диссертация менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университеттин (дареги: 720033, Бишкек ш., Жибек жолу көч., 394) жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин (дареги: 720065, Бишкек ш., Киев көч., 44) илимий китепканаларында таанышууга болот. <http://dissoветеcon.knu.kg>; <https://nauka.knu.kg>

Автореферат 2019-жылдын «___» _____ таркатылды.

Д 08.18.571 Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
э.и.к., доцент

Дженалиева М.А.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Ааламдаштырунун шарттарында улуттук финанс рынокторунун өнүгүшү эл аралык финанс рынокторунун масштабына жана түзүмүнө, алардын бөлүмүнүн бөлүштүрүүнүн уюштуруусуна таасирин тийгизген негизги бир фактору катары болуп калды. Өз кезегинде эл аралык финанс агымдарынын ургалдаштыруусу өлкө-катышуучулардын экономикасына, банк кызматтардын институционалдык түзүмүнүн жана фонд рыногунун кийинки калыптануусуна таасирин тийгизе баштады. Көрсөтүлгөн убакта. мамлекет жана корпоративдик бөлүм жактан финанс каражаттардын мобилизациясынын булагы, экинчилик рынокто каражаттардын кайтадан бөлүштүрүүсү катары эл аралык финанс фонд рынокторунун ролунун өсүүсү даана көрүнүп турат. Өзгөчө акциялар, мамлекеттин жана финансылык институттардын карыздык кагаздардын рыногунда байкалат.

Дүйнөлүк экономиканын заманбап өнүгүшү айрым өлкөлөрдүн экономикасында, ошондой эле дүйнөлүк чарбада олуттуу жылышуусун шарттаган жаңы багыттардын жана аракеттердин пайда болушу менен мүнөздөлөт. Дүйнөнүн ар бир мамлекеттин экономикасынын маанилүү түзүүчүсү болгон финанс чөйрөсүндө заманбап процесстер терең жана ачык-айкын байкалды. Акыркы жылдары финансылык рыноктор дүйнөлүк чарбанын түзүлүшүндө өзүнүн ролун жана ордун түп тамыры менен өзгөртүштү. Экономиканын улутташтыруу жана ааламдаштыруусу, дүйнөлүк чарбанын мамилелеринин интенсификациясы эл аралык финансылык рынокторунун (ЭАФР) умтулуштуу өнүгүшүн, бир гана түзүмгө бара-бара айланышын шарттап, ошондо ар бир элемент – улуттук же аймактык – өзүнүн функционалдык өзгөчөлүгүнө ээ, бирок өз ара баары ажырагыс байланышта.

Көпчүлүк мамлекеттерге кризис катаал көрүнүш экенине карабай, изилдөө үчүн артыкча кызыктыруучу объект болуп эсептелет. Ошондуктан, болуп өткөн кризистер экономикалык теорияны байытып, ушул маселеге арналган көп адабияттын пайда болушуна алып келди.

Ошол эле убакта эл аралык финансылык рыногунун иштешинин негизги механизмдерин жана багыттарын изилдөө, финансылык каатчылыктын себептерин аныктоо, Кыргыз Республикасынын финансылык рыногунун артыкчылык багыттарын аныктоо теориялык жана практикалык жактан маанилүү болгондуктан, изилдөөнүн темасынын актуалдуулугун, максатын жана милдеттерин шарттады.

Диссертациянын темасы артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекелер жүргүзүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын 2013-2017-ж. Улуттук туруктуу өнүгүү стратегиясынын, Кыргыз Республикасында 2017-2020-ж. Мамлекеттик финанстарды башкарууну өнүктүрүүнүн түпкү максаты, 2015-2020-ж. Кыргыз Республикасынын Фискалдык саясаттын концепциясы, 2016-

2020-ж. Кыргыз Республикасынын калкынын финансылык сабаттуулугун жогорулатуу, ошондой эле Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетиндеги экономика факультетинин «Финанстар» кафедрасынын негизги илимий-изилдөө темасынын алкагында аткарылган.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Эл аралык финансылык рыноктордун ишмердүүлүгүн жакшыртуунун жолдорун жана концептуалдык багыттарын, ошондой эле дүйнөлүк финансылык каатчылыктарды жеңип чыгуу ыкмаларын иштеп чыгуу изилдөөнүн максаты болуп эсептелет.

Ушуга байланыштуу төмөнкү милдеттер аныкталды:

- ааламдаштыруунун, интеграциялоонун шартында эл аралык финансылык рыноктордун теориялык негизин жана өнүгүшүнүн көйгөйлөрүн теориялык негиздерин жана зарылдыгын негиздеп изилдөө;
- дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын келип чыгышынын теориялык негиздерин изилдөө;
- дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын өнүгүшүн (Евразиялык мейкиндиктин мисалында) андоо жана дүйнөлүк финансылык каатчылыктар менен байланышын аныктоо;
- улуттук экономикалар үчүн дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын кесепеттерин анализдеп чыгуу;
- евразиялык мейкиндикте эл аралык финансылык рыноктун калыптануусу жана өнүгүшүнүн көйгөйлөрүн изилдөө;
- Кыргыз Республикасынын экономикасына дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын тийгизген кесепеттерин жеңип чыгуунун концептуалдык багыттарын иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн объектиси: эл аралык финансы рыногу, дүйнөлүк финансы кризиси.

Изилдөөнүн предмети: дүйнөлүк финансы кризисинин өнүгүү өбөлгөлөрү жана тенденциялары, ошондой эле, ЕАЭБ катышуучу-өлкөлөрүнүн мисалында эл аралык финансы рыногуна болгон таасири.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы. Изилдөөнүн системдүү ыкманын негизинде финансылык каатчылыктарды жеңип чыгуунун теориясы негизделип, төмөнкү илимий жыйынтыктар алынган:

- эл аралык финансылык рыноктордун калыптанышынын жана өнүгүшүнүн теориялык негиздери аныкталды;
- ааламдаштыруунун шартында дүйнөлүк чарбанын түзүлүшүндө эл аралык финансылык рыноктордун абалы аныкталып такталды;
- дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын кесепеттерин жана булактарды ретроспективдүү анализдөөнүн негизинде кээ бир топтомдуу дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын өзгөчөлүктөрү аныкталды;
- ЕАЭСтин өлкө-катышуучулардын улуттук финансылык рынокторунун өнүгүшүн салыштырмалуу андоонун негизинде эл аралык финансылык рыноктун калыптанышы жана илгерилеп өнүгүшүнүн жалпылыгы аныкталды;

- **финансылык каатчылыкты жеңип чыгуунун маанилүү фактору болуп дүйнөлүк жана улуттук экономиканын дедолларизациясы экени автор тарабынан негизделди.**

Алынган жыйынтыктарды тажрыйбалык мааниси болуп алынган жыйынтыктар эл аралык финансылык рыноктордун ишмердүүлүгү үчүн, тактап айтканда ЕАЭС, жарамдуу колдонулуштар катары колдонууга мүмкүн. Диссертациянын теориялык жана тажрыйбалык иштелмелери жогорку окуу жайларында «Финанстар», «Эл аралык финанстар», «Дүйнөлүк экономика» курстарын окуу-усулдук камсыздоо үчүн колдонулушу мүмкүн.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык баалуулугу. Автор тарабынан алынган жыйынтыктар, теориялык жана тажрыйбалык сунуштоолор доллардан көз карандылыкты төмөндөтүү, жалпы евразиялык валюта тутумун түзүү тармактарында кийинки теориялык жана тажрыйбалык изилдөөгө негиз боло алат.

ЕАЭСТе Эл аралык финансылык борборду уюштуруу жана өнүктүрүү боюнча сунуштоолор Евразияда финансылык агымдардын натыйжалуулугун жогорулатууда жардам берет да, эл аралык экономиканын өнүгүшүн күчөтүүнүн жана өбөлгө түзүүнүн механизмдерин иштеп чыгуунун негиздери болот алат.

Коргоого алып чыгуучу диссертациянын негизги жоболору:

1) эл аралык финансылык рыноктордун негизги өбөлгөрү болуп улуттук финансылык рыноктордун ортосундагы интеграциялык процесстер, ошондой эле дүйнөлүк финансылык рыноктун (ДФР) өнүгүсүнүн схемасы болгон, ааламдашуунун тийгизген таасири: эл аралык өндүрүштүн – эл аралык капитал – колдонулуучу валютанын чөйрөсүн чектөө – пайыздык чендин жалпы системасы);

2) ааламдашуунун таасиринен эл аралык финансылык рыноктордун түзүмү төмөнкү багыттарды өзүнө камтыйт: а) эл аралык финансылык рыноктордо карыз берүүчү менен зайымчынын ортосундагы атаандаштыктын жогорулашы; б) эл аралык финансылык рыноктордун капиталынын интеграциясы; в) эл аралык финансылык рыноктордун конвергенциясы; г) эл аралык финансылык рыноктордун топтолуусу – мекеме-насыя берүүчү да, жана мекеме-заемчылардын да биригишкен кыймыл аракети; д) финансылык рыноктордордун дижитализациясы (компьютеризациялаштыруу жана маалыматташтыруу);

3) эл аралык финансылык рыноктордун өзгөчөлүктөрүнө каатчылыктардын өнүгүү жолдорунун мезгилдүүлүгү жана жалпылыгы менен мүнөздөлүп, атап айтканда, топтомдуу каатчылыктар каатчылык кырдаалдардын жалпы санынын көпчүлүк бөлүгүн түзүп, өндүрүштүн коромжулары менен элестетилет; капиталдын ыкчамдыгы банк түзүмүндөгү каатчылыктардын санына түз шайкеш болот;

4) глобалдык интеграция шартындагы Евразия рыногунда эл аралык финансылык рынокторду уюштуруу жана өнүктүрүү, дүйнөлүк атаандаштыкты мамлекеттердин эл аралык биригүүнүн деңгээлине көтөрүү

жогорудагы рынокту келечектүү кылат. Евразиянын ДФРы, бир нече көрсөткүчтөрдүн аныкталган карама-каршылыктарына карабай, дараметти күчтүү – улуттук рынокторду тегиздөө жана жакындаштыруу, рыноктордун атаандаштыгын жана сыйдыргычтыгын жогорулатуу, финансылык каатчылыктарга карата каршылыгын калыптандыруу;

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Автор тарабынан Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин экономика факультетинин «Финанстар» кафедрасынын илимий-изилдөө темасынын негизинде аналитикалык жана жалпылоочу иштелмелер сунушталды. Диссертациялык иштин жыйынтыктары апробациядан Эл аралык башкаруу, финанстар, укук жана бизнес академиясында жана И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин алдындагы Кыргыз техникалык институтунда өтүп, ал тууралуу киргизүү актылары бар.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык иштин негизги жоболору жана жыйынтыктары төмөнкү эл аралык, республикалык илимий-тажрыйбалык конференцияларды талкууланган: «Ааламдаштыруунун шарттарында экономиканын инновациялык өнүгүшү: көйгөйлөрү жана келечеги» (КГУСТА, Бишкек, 11.12.2015); «Европалык илимий изилдөөлөр: илим, билим берүү жана технологиялардагы жаңылануулар» (London, 2016); «Заманбап илим жана билим берүүнүн көйгөйлөрү жана келечегин эл аралык илимий көз жүгүртүм» (Boston. USA, 2016); «Ааламдаштыруунун шарттарында Кыргызстанды экономикасынын туруктуу өнүгүшү» (Бишкек, 2016) ж.б.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланышы. Диссертациялык иштин негизги жоболору ОФ ОИИЦ (РИНЦ) жана КР ОИИЦ (РИНЦ) индекстөө системасына кирген чет элдик жана Кыргызстандагы басылмаларда 9 макала чыккан, жалпы көлөмү 3.5 б.т. жарыяланган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Диссертациялык иш киришүү, 3 бап, корутунду, шарттуу кыскартуулардын тизмеси, жыйынтыктар, тажрыйбалык сунуштоолор жана колдонулган илимий адабияттын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү 161 бетте. Иште 16 таблица жана 12 сүрөт берилген.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

«Эл аралык финансылык рыноктордун иштешинин теориялык негиздери жана финансылык каатчылыктардын пайда болуусу» аттуу биринчи бапта эл аралык финансылык рыноктордун мазмунун жана өзгөчөлүгү, ааламдашуунун шартында дүйнөлүк чарбада эл аралык финансылык рыноктордун ролу жана орду, ошондой эле дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын себептери жана өбөлгөлөрү аныкталган.

Финансылык активдердин сатуу-сатып алуу, чыгаруу жана айланышын жүргүзүүчү экономикалык жана укуктук мамилелердин түзүмү, финансылык рынок болот.

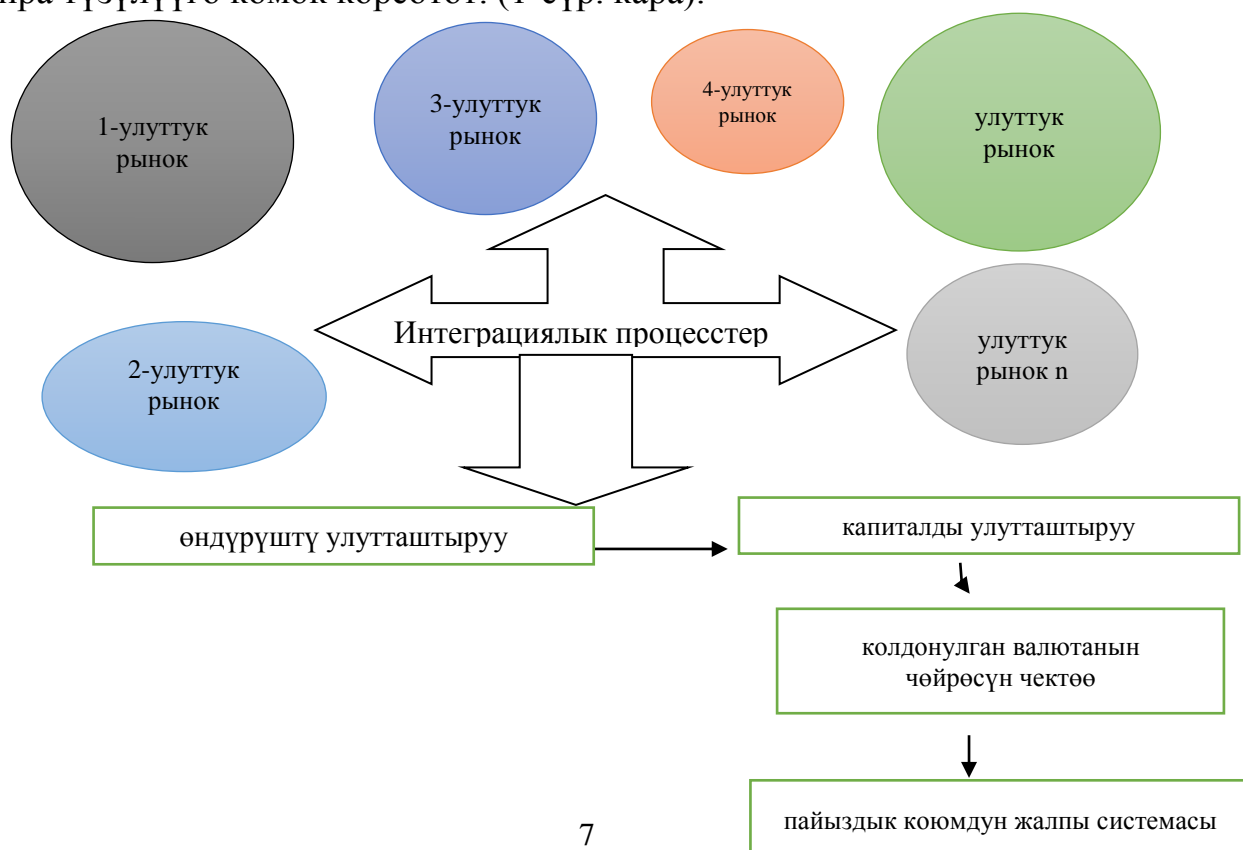
Профессор З.Луцишин белгилегендей, эл аралык финансылык рынок бош финансылык каражаттардын аккумуляциялоонун глобалдык түзүмү,

рыноктук атаандаштыктын негизинде ар кандай мамлекет зайымчы боло алат.

Капиталдын айланышында акчалай капитал (финансылык активдер, финанстар) калыптанып, финансылык каражаттарды көрсөтөт да, б.а. бардык мамлекеттердин, дүйнөнүн эл аралык мекемелердин жана финансылык борборлордун финансылык каражаттардын жыйындысы. Каражаттар эл аралык экономикалык мамилелерде, б.а. резидент жана резидент эместердин ортосунда колдонулат. Дүйнөнүн финансылык каражаттардын булактары болуп: дүйнөнүн финансылык каражаттардын басымдуулук көлөмү топтошкон, экономикасы өнүккөн өлкөлөргө кирүүчү, мамлекет-донорлор; финансылык жардамды берүүчү жана бул өлкөлөрдүн өкмөтүнүн төгүмдөрүнөн түзүлгөн эл аралык мекемелер; дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрдүн өкмөтү, компаниялар, жеке адамдардын менчиги болгон дүйнөлүк алтын-валюта камдыктын эң чоң пайызы.

Эл аралык финансылык рыноктор улуттук финансылык рыноктордун интеграция процесстердин (болжол менен XX кылымдын 60-жылдардын ортосу) негизинде пайда болду. Айрым бир өлкөлөрдүн финансылык рыноктордун интеграциясы улуттук финансылык рыноктордун мамилелерин, катнаштарын чыңдоо, жайылтуу, алдыга умтулуучу айкалашууда себепчи болгон. Эл аралык финансылык рыноктордун объективдүү негизи болуп: эмгектин эл аралык бөлүштүрүүсүн өнүктүрүү; коомдук өндүрүштү улутташтыруу; финансылык капиталды топтоо жана борборлоштуруу.

Өндүрүштү улутташтыруу — капиталды улутташтыруунун негизги өбөлгөсү. Дүйнөлүк финансылык рынокто валюта чөйрөсүн чектеген, жалпы пайыздык ченди калыптандыруучу интеграция кубулуштары жүрүп жатат. Ошону менен алар бирге жетектөөчү трансулуттук компания жана банктарга кайра түзүлүүгө көмөк көрсөтөт. (1-сүр. кара).

1-сүр. ЭФРдын пайда болуунун негизги өбөлгөлөрү

Булактар: [Суэтин, А.А. Международный финансовый рынок - М.: Кнорус, 2007.]
негизинде автор тарабынан түзүлгөн

Заманбап кырдаалда эл аралык финансылык рыноктордун ааламдашуу процесстин таасиринин негизинде улуттук финансылык рыноктору калыптанып, анын факторлору болуп:

- финансылык рыноктун инфратүзүмүн жана рыноктун катышуучуларынын ортосундагы эсептешүүнүн системасын жогорку натыйжалуу кылуучу электрондук технологияларды, байланыш каражат жана маалыматташууну интенсивдүү киргизүү;
- сунушталуучу баалуу кагаздардын санын жана түрүн көбөйтүү;
- улуттук, ошондой эле ааламдаштыруу масштабында финансылык каражаттардын кайра бөлүштүрүүнүн негизги механизми катары финансылык рыноктордун ролун күчөтүү;
- баалуу кагаздарды потенциалдуу сунуштоосуна приватизациялык процесстердин тийгизген таасири;
- дүйнөлүк финансылык борборлордо рыноктун катышуучуларынын ишмердүүлүгүн топтоо;
- финансылык рыноктордун институализациясы, б.а. рыноктун катышуучуларынын (инвестициялык, камсыздандыруучу компаниялар, пенсиондук фонддордун ж.б.у.с.) пайызын үзгүлтүксүз көбөйтүү;
- финансылык рынокторду либерализациялоо, б.а. ар кандай даражадагы финансылык рынокторго катышуучулардын киришин камсыз кылуу жана алардын активдүүлүгүн кызыктыруучу мыйзамдарды чыгаруу.

Эл аралык финансылык рыноктун негизги милдети болуп дүйнөлүк чарбанын туруктуу экономикалык өнүгүүсү үчүн жана бул операциялардан белгилүү бир кирешени алуу максатында өлкөлөр ортосунда бош аккумуляцияланган финансылык каражаттарды бөлүштүрүүнү камсыздоо.

Эл аралык финансылык рыноктун негизги функциясы болуп эл аралык өтүмдүүлүктү камсыздоо эсептелет, б.а. улуттук деңгээлдин үстүндөгү ылайыктуу шарттардагы финансылык каражаттардын жетишерлик көлөмүн тартуу мүмкүнчүлүгү.

Эл аралык финансылык рыноктор заманбап шарттарда төмөнкү өзгөчөлүктөргө ээ:

- дүйнөлүк рыноктордун узак мөөнөттөгү насыялоого көпчүлүк зайымчылардын мүмкүнчүлүгү бир топ жеңилдетилген;
- операцияларды жүргүзүүдө азыраак чыгаша;
- маалыматты ачууга анча катаал эмес талаптар;
- катышуунун, өзгөчө институционалдык инвесторлордун деңгээли, акция рыногуна салыштырмалуу баалуу кагаздардын рыногунда жогору, анткени алар карыз шайман рыногуна салыштырмалуу (институционалдык көз караштан караганда) кооптуу;

- карыз баалуу кагаздардын эл аралык рыноктору өзүнүн көлөмү менен акционердик капиталдын ж.б. эл аралык рынокторун ашырат.

Акыркы жылдары финансылык рыноктор дүйнөлүк чарбада өзүнүн ролун жана ордун түп тамыры менен өзгөртүштү. Бара-бара жалпы системага айлануучу, экономиканы улутташтыруу жана ааламдаштыруу, дүйнөлүк чарбанын мамилелеринин интенсификациясы дүйнөлүк чарбанын умтулуштуу өнүгүүсүн шарттап, ал жерде ар бир элемент — улуттук же аймактык — өзүнүн функционалдык өзгөчөлүккө ээ, бирок өз ара ажырагыс.

Кыргыз Республикасы дүйнөлүк чарбанын түзүмүндө, айрыкча аймактык багытта, өзүнүн белгилүү ролун ойнойт. Азыркы убакта көпчүлүк мамлекеттердин геосаясат жана геоэкономика кызыкчылыктарынын топтоонун борбору болуп, ошондой эле ЕАЭСтин өлкөлөрүнүн экономикалык өнүгүүсүн күчөтүүчү фактору, дүйнөлүк чарбалык мейкиндикте алардын ролунун күчөшүнүн өбөлгөсү болгон Кыргыз Республикасынын өнүгүүсүнүн олуттуу санбагыты болуп ЕАЭСтин түзүмдөрүнө интеграция аталган. Ошондуктан Кыргыз Республикасы үчүн евразиялык экономикалык жана финансылык мейкиндикке интеграциясы экономиканын өнүгүүсүнүн маанилүү багыты гана эмес, дүйнөлүк чарбага активдүү жана тең укуктуу катышуучусу катары кирүүсүнүн тажрыйбалык ыкма деп айтса болот. Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүн, айрыкча анын финансылык бөлүгүнүн, эске алуу менен евразиялык экономикалык мейкиндикте интеграциялоо, ДФР жана жалпы эле байланышта, Кыргыз Республикасынын саясатынын иш жүзүнө ашыруунун жана улуттук финансылык сектордун теориялык принциптери үчүн көрсөткүч катары изилдөө өтө маанилүү.

Эл аралык финансылык рыноктордун өнүгүүсү жана алга умтулуусу каатчылык жана коркунуч менен тыгыз байланышта. Жана финансылык каатчылыктын ДФРге үстүнө асылып туруусу өзгөчөлүк эмес. Илимий адабиятта финансылык каатчылык, дефиниция катары, изилдөөнүн багыты, каатчылыктын факторунун мүнөзү анализденген ж.б. шартка карата каралат. Ал экономикалык системада сапаттык өзгөртүүлөрдүн пайда болушун, өнүгүүдөгү пропорциялардын бузулушун, анын токтоп калышын, түр өзгөрүшү же кээ бир өлкөлөрдүн же жалпы дүйнөлүк рыноктордун финансылык тутумунун бузулушун байкаштырып көрөт. Финансылык каатчылык экономикалык система өзгөрүүлөрдү башынан өткөргөн саноо чекити болуп эсептелет, анткени финансылык рынок экономиканын абалынын так индикатору болуп эсептелет. Ошондуктан, финансылык каатчылык деп тышкы жана ички факторлордун таасиринин кесепетинен, функционалдылыгы начарлашына алып келип, баа көрсөткүчтөрү төмөндөп, катышуучулардын банкроттуулугу, финансылык инструменттердин сапаты жана өтүмдүүлүгү тобокелдиктер топтолгондуктан финансылык рыноктун абалы кескин начарлайт. Финансылык каатчылык — бул финансылык тармактын финансылык рынокторун жана финансылык институттарын, акча жүгүртүү жана насыя, эл аралык жана мамлекеттик финанстарды өзүнө

камтыган каатчылык; өлкөнүн экономикалык активдүүлүгүнө орто жана узак мөөнөттө жана калктын жетиштүүлүгүнө терс таасирин тийгизет. Ал өзүн:

- финансылык сектор жана финансылык рынокто – пайыздын кескин өсүшүндө, көйгөйлүү банк жана финансылык банк эмес институттардын бөлүгүндө, улам көбөйүп туруучу карыздарда; экономика жана үй чарбасына берилүүчү насыялардын олуттуу кыскарышында; чынжырдуу банкроттуулукта; банк жана башка финансылык ишмердүүлүктүн зыяндуу моделине өтүүсүндө; алыпсатарлык ишмердүүлүктүн инвестициялык ишмердүүлүккө үстөмдүк кылуусунда; баалуу кагаздардын курсунун масштабдык түшүп кетишинде; төлөө системасынын өсүүчү коллапс менен төлөмдөрдү кечигүүсү; дериватив рыногунда массалык чыгашанын пайда болушу; «домино» эффектиси бар финансылык рыноктор жана финансылык институттардын ликвид эместиги; банктык дүрбөлөндө;

- эл аралык финанстарда – улуттук валютанын курсунун көзөмөлдөнбөгөн түшүп кетиши; өлкөдөн капиталдын массалык «качып кетиши»; тышкы карыздын башкаралбай калган күчөшү жана мамлекеттин жана коммерциялык мекемелердин мөөнөтү өтүп кеткен төлөмдөр; системдик тобокелдикти башка өлкөлөрдүн финансылык рынокторуна жана эл аралык рынокторго которуу;

- акча жүгүртүү тармагында – өнөкөт инфляцияга өтүп кетүүчү баалардын башкарылбай калган өсүүсүндө; улуттук валютандан качуу, туруктуу чет өлкөлүк валютаны ички жүгүртүүгө ылдам киргизүү, акчалай суррогаттардын массалык пайда болушу;

- мамлекеттик финанстар тармагында – алтын-валюталык камдыктар жана мамлекеттик туракташтыруу фонддордун көлөмүнүн кескин азайышы; жетишсиздиктин пайда болушу же каатчылыктын кесепетинен бюджеттин жетишсиздигинин күчөшү; салыктарды чогултунун бат кыскарышы; мамлекеттик чыгашаларды бюджеттик каржылоонун төмөндөшү (падение); мамлекеттик ички карыздын башкаралбай өсүп кетиши неуправляемом көрсөтөт.

Финансылык каатчылык пайда болуу булактарынын, каатчылыктын түрү жана өнүгүүсүнүн баскычтары менен мүнөздөлөт, ал эми бул себептерди идентификациялоо финансылык төлөй албастыкты диагностикасын туура жүргүзүүгө жана жакшыртуучу иш чараларды өз убагында иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Финансылык каатчылыктын белгилүү бир баскычынын идентификациялоо ага болгон өз убагындагы жана туура кайта жооптун өбөлгөсү болот.

«Эл аралык рынок жана дүйнөлүк каатчылыктын өнүгүүсүн анализдөө» аттуу экинчи бапта дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын булактары жана кесепеттерине тарыхый анализ берилип, евразиялык мейкиндикте эл аралык финансылык рыноктун калыптануу жана өнүгүүсүнүн көйгөйлөрү аныкталды.

Изилдөөнүн методдору жана материалдары: таанып-билүүнүн индуктивдүү жана дедуктивдүү ыкмалары, логикалык жана системалык анализдин принциптери, жалпылоо методу, статистикалык методдор.

Көп кылымдар бою дүйнөлүк экономикада финансылык каатчылыктар үзгүлтүксүз болуп турган. Эң биринчи тастыкталган дефолттор XIV кылымда Англияда далилденген. Андан кийин бат-бат кайталанып турушту. Каатчылактардын үзгүлтүксүздүгү Испанияга тиешелүү: XIX кылымда эле жети көз каранды эмес дефолт (акыркы кылымдарда - алты) болгон.

Биринчи эл аралык финансылык каатчылык Англияда пайда болгон. 1825-жылы анын фондалык рыногу кулашы банк дүрбөлөңгө алып келген. Андан кийин каатчылык Европага өтүп кетип, андан кийин Латын Америкага – бардык аймактарда көз каранды эмес дефолттор толкуну болду. Латын Американын өлкөлөрүнө карыздарды реструктурировать жана чет өлкөлүк капиталды тартууну кайта баштоого 30 жылдан ашуун убакыт керек болду.

Экономиканын, институттар жана макроэкономикалык саясаттын түзүлүшүнө, өнүгүшүнүн деңгээлине карабай финансылык каатчылыктын ар кандай түрү бардык эле өлкөлөрдө болгон. Өнүгүп келе жаткан жана калыптанган рыногу бар, ошондой эле өнүккөн мамлекеттер да жапа чегип кала турганын 2007-2009-жылдагы глобалдык каатчылык эске салып кетти. Ошондой эле ааламдашуу шартында өлкө-булактарда эмес, «экинчилик» болгон өлкөлөрдө (соода-сатык, финансылык ж.б. каналдар боюнча) каатчылыктын кесепеттери өтө оор экенин көрсөтүп кетти. Мисалы, бул убакта өнүккөн өлкөлөрдө ИДӨнүн өнүгүүнүн темпи 6 пунктка, ал эми өнүгөп жана рыногу калыптанып келе жаткан өлкөлөрдө (Кытай менен Индияны эске албаганда) 8 көрсөткүчтүү пунктка ашуун төмөндөдү (1-табл. кара).

Таблица-1 – ири каатчылыктардын тескери таасири

Таасири	Каатчылык	Көлөмү
Девальвация	Аргентина, 2002-ж. (валюта башкаруусунан баш тартуу)	Бир кварталдын ичинде 48% девальвация
Дефолт	Аргентина, 2002-ж.	Дефолттун абсолюттук көлөмү (93 млрд долл.) жана инвесторлорду салыштырмалуу жоготуу (өкмөттүн карызынын номилдик баасынан 74%)*
Өндүрүштүн төмөндөшү	Чили, 1981-ж. (жезгебаанын түшүшү, капиталдын келишинин токтоп калышы)	Бир жолку 13,6% Кумулятивдик 92 п.
	Таиланд, 1997-ж. (Азия каатчылыгы)	Бир жолку 10,5% Кумулятивдик 98 п.
Банктагы каатчылык	Болгария, 1996-ж. (тобокелдик-менежментин сапатынын төмөндөшү)	«көйгөйлүү» активдердин пайызы 75%; жалпы 33% активдери бар банктардын ишмердүүлүгү токтолгон

	1991-1995-жж.)	
Фонд биржасындагы каатчылык	АКШ жана башка өнүккөн өлкөлөр, 1987-ж. («кара дүйшөнбү»)	АКШнын тыйын саясатын катуулаш максатында активдердин автоматтык сатуу программаларынын жетишсиз иштешинен бир күндүн ичинде Dow Jones индекси 22,6% төмөндөгөн.
Каатчылыктын фискалдык бөлүштүрүү баасы	Индонезия, 1997-1998-жж. (Азия каатчылыгы)	56,8% ВВП

Булактар: [Frankel, J.A. Mundell — Fleming Lecture: Contractionary Currency Crises in Developing Countries // IMF Staff Papers. 2005. Vol. 52, No 2. P. 149 — 192] негизинде автор тарабынан түзүлгөн

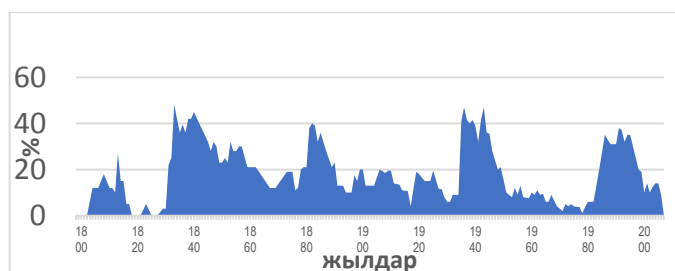
Тарыхый анализ каатчылыктын мезгилдүүлүгү жана жалпы механизмдери тууралуу маалыматтын негизги булагы болот. Акыркы убакка чейин ал согуштан кийинки 10 жылдыктар менен чектелип, бирок акыркы жылдары көбүрөөк маалыматка таянган эмгектер пайда болду. Бул эмгектердин жыйынтыктарын кыскача төмөнкүдөй баяндаса болот:

- мамлекеттик финанстардын системасына байланыштуу каатчылыктардын саны акыркы 15 жылы олуттуу өзгөрдү, аны менен бирге аска чокусу согуш чыгымдары (1940жылдары) жана капиталдын жетишерлик эркин кыймылынын окуялары менен элестетилет (1880, 1990-жылдары);

- топтомдуу каатчылыктар каатчылык окуялардын жалпы санынын бир кыйла пайызын түзөт (1970-2007-ж. 32%) жана чыгаруунун эң чоң чыгашалар менен элестетилет;

- банк системасындагы каатчылыктардын саны капиталдын ылдамдыгы менен корреляцияланат (2-сүр. кара);

- Бренттонвуд макулдашуулардын аракеттери обочолонуп турушат. Банк системасын катуу жөнгө салуу жана капиталдын агымдарын көзөлдөө шарттарында банк каатчылыкты иш жүзүндө жок болгон; көпчүлүк мамлекеттердин экономикасынын туруктуу өнүгүүсү туруктуу салыктык позицияга түрткү берген. Бирок бул убакыт чыныгы эмес белгиленген курсунун системасы менен байланыштуу олуттуу валюта каатчылыгы менен мүнөздөлгөн;

2-сүр. Дефолт жан реструкташтыруу абалындагы мамлекеттердин пайызы, 1800-2018-ж. (в %)

Булактар: [Krishnamurthy, A. Amplification Mechanisms in Liquidity Crises // NBER Working Paper. 2009. No 15040] негизинде автор тарабынан түзүлгөн

- 1950-жылдардан баштап өнүккөн өлкөлөрдө бир дагы дефолт болгон эмес. Жалпысынан өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө салыштырмалуу өнүккөн өлкөлөрдө финансылык каатчылыктар кыйла аз болгон. Мисалы 1970-2007-ж. 394 каатчылык окуянын 17 гана өнүккөн өлкөлөрүнө тиешелүү.

Диссертациялык изилдөөнүн алкагында эң белгилүү топтомдуу каатчылыктар каралып, Евразиянын финансылык рынокторунун өнүгүүсү анализденген. Мындай анализ Кыргыз Республикасынын географиялык жана геосаясаттык абалы менен белгиленип, эл аралык финансылык рыноктун түзүмүндө улуттук финансылык рыноктун ролу менен ордун тактоо, ошондой эле республиканын рыногунун келечеги жана мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо үчүн жүргүзүлгөн.

ЕАЭСтин өлкөлөрү үчүн Европанын өнүккөн өлкөлөрүнүн континенталдык үлгүсүн улантуучу, постсоциалдык өлкөлөрдүн аймагында пайда болгон, финансылык рыноктун неоконтиненталдык үлгүсү мүнөздүү.

Мындай үлгү төмөнкүлөр менен айырмаланат:

1) банктардын басымдуулугу — активдин көлөмү боюнча, төмөн финансылык тереңдик жана корпоративдик башкаруунун деңгээли, жогорку мамлекеттештирүү, 78-98% финансылык рыноктор;

2) жогорку топтомдуу менчик — 5 ири банктардын пайызы 52-54% (Беларусь — 79%), акциялардын пакеттеринде 20% ашуун 54 болгон (Россия) 91%га чейин (Армения) банктын автидеринде (3-сүр.кара);

3-сүр. Мамлекеттер боюнча банк секторунун мүнөздөмөсү

Булактар: [Laeven, L., Valencia F. Systemic Banking Crises: A New Database // IMF Working Paper. 2008. No 08/224.; Lansing, K.J. Rational and Near-Rational Bubbles without Drift // FRBSF Working Paper. 2007. No 2007-10; Mill, J. 1868. On Credit Cycles and the Origin of Commercial Panics. Transactions of the Manchester Statistical Society 1867-1868: 5-40; Meyer, K.E. Investment strategies in emerging markets. – UK: Edward Elgar Publishing Ltd, 2004.] негизинде автор тарабынан түзүлгөн

3) көпчүлүк учурда натыйжасыз, көйгөлүү ссудалардын тобокелдиги топтошкон, мамлекеттик институттардын биринчилиги, инвестициялардын кайтарымынын пастыгы.

Мамлекеттештирүү ири банктар жана инфратүзүмдүү институттарды мамлекет тарабынан көзөмөлдөө, мамлекеттик инвестициялардын мааниси менен жаныш кошулган.

4) дааналап жана институционалдык инвесторлордун төмөн үлүшү, бир нече эмитентте акциялар рыногунун өтө көп топтолушу, алыпсатарлык, салттуу карыз шаймандарынын (насыялар, ири эмитенттердин облигациялары) артыкчылыгы, венчурдук инвестициялоонун начардыгы;

5) киргизилген диспропорциялардын кесепетинен өздүк жөнгө салуунун мүчүлүштүү мүмкүнчүлүгү, финансылык көрсөткүчтөрүнүн туруксуздугу (волатилдик валюта курсу, жогорку чендери, монеталык эмес инфляция);

6) акционердик капиталдын бөлчөк түзүмүнө карата эволюциялык өнүгүүнүн чектелген мүмкүнчүлүгү, активдердин инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу.

Банктардагы мамлекеттик көзөмөлдөөнүн түрү, миноритарийлердин жоктугу (Орусиядагы «Россельхозбанк» АКы, кыргызстандагы мамлекеттик банктар) же алардын анча-мынча үлүшү менен коштолот. Бирин-серин мисалдар —ВТБ (ПАО) Банкынын «элдик» приватизациясы — миноритарийлердин 25,2%.

Таблица-2 – ЕАЭС өлкөлөрүндө ИДгө фонд базарынын капитализациясы, 2003-2018 гг., %

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2018
Армения	0	1	1	1	1	2	2	2	1	1	2	2
Беларусь	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	0	0	2	1	5	1
Казакстан	7	5	9	18	54	39	23	50	41	23	12	11
Кыргызстан	0	0	2	2	3	3	2	2	2	3	2	3
Орусия	15	36	45	72	107	116	24	70	66	42	43	37

Булактар: [Kydlan, Prescott 1982: 134-137.Laeven, L., Valencia F. Systemic Banking Crises: A New Database // IMF Working Paper. 2008. No 08/224; 126. Meyer, K.E. Investment strategies in emerging markets. – UK: Edward Elgar Publishing Ltd, 2004.Mill, J. 1868. On Credit Cycles and the Origin of Commercial Panics. Transactions of the Manchester Statistical Society 1867-1868: 5-40;Mishkin Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective // NBER Working Paper. 1996. No 5600].негизинде автор тарабынан түзүлгөн

Өлкөнүн басымдуулук катышуусу (Орусия, Белорусь), резиденттер (Казакстан) же резиденттер эмес (Кыргызстан, Армения) бенифициарий кичине топтотомунун ар кандай формадагы тике жана тармактык катышуусу менен мүнөздөлөт. ЕАЭС өлкөлөрүндө неоконтиненталдык моделинин өнүгүүсү ири бенефициарийлердин (диверсиондук өкүлчүлүктүн жана

опосредованного ээликтин пайызынын өсүүсү) кыйыр катышуусунан түз катышуусуна өтүү мене ниш жүзүнө ашат.

ЕАЭСтеги баалуу кагаздардын рыногу масштабы, өнүгүү деңгээли, шаймандардын диверсификациясы, катышуучулардын саны жана көлөмү менен айырмаланышат. Орусия менен Казакстандын рыноктору өнүгүп келе жаткандар, анын үстүнө Орусия рыногу - жетилген деңгээлинде. Ал эми башка өлкөлөрдүн рыноктору калыптанып гана жатышат. Өтүмдүүлүгү төмөн, инвесторлор үчүн баалуу кагаздардын эң чектелген топтому, акционердик капиталдын тараптардын кирүүсүн, резидент эместердин инвестицияларын чектеген менчиктин топтолушу, булар фронтирдеги рыноктор. Ошону менен бирге ЕАЭСтин өлкөлөрүнүн экономикасы менен финанстары бири бирине өз ара көз карандылыгы, алардын түзүлүшү жана жөнгө салуунун үлгүлөрүнүн жалпылыгы, баалуу кагаздардын кыймылынын маанилүү байланышын калыптандырат. Алар үчүн волативдүүлүктүн масштабдуулугу, жогорку үзгүлтүксүз жогорку транзакциялык издержки, инвестицияларды каржылоодо рыноктордун ролунун чектелүүсү, банктардын басымдуулугу, массалык жеке инвестордун жоктугу мүнөздүү. Бул рыноктордо — өнүгүүнүн жана жөнгө салуунун көйгөйлөрүнүн жалпылыгы.

ЕАЭСтин фондалык рынокторунун негизги мүнөзү:

- ИДӨгө карата фондалык рыноктун төмөн капитализациясы — Орусия — 20-25%, Казакстан үчүн — ИДӨ 10-12% (чоку маанисинен 4-6 эсе төмөн), ЕАЭСтин башка өлкөлөрү үчүн — 1-2%дан ИДӨ азыраак. Акцияларды сатуунун көлөмү арзыбас — Орусияда ИДӨ 14%, ЕАЭСтин башка өлкөлөрүндө ИДӨ 0,5%дан азыраак;

- облигациялардын кичине рыноктору — Кыргызстан менен Арменияда облигациялардын эмиссия жана соодалоосунун көлөмү — 0,5%дан азыраак ИДӨ; Казакстан менен Белоруссияда облигациялар менен каныккандык бир аз жогору, Орусияга караганда (чыгаруунун көлөмү — 19, 15 жана 6% ИДӨ жараша), бирок алардын өтүмдүүлүгү өтө эле төмөн. Облигациялар боюнча биржалык жүгүртүлүшү чыгаруулардын көлөмүнөн Казакстанда 15 эсе жана Белоруссияда 5 эсе аз, Орусияда алар болжол менен тең;

- баалуу кагаздардын эмитеттеринин көлөмүнүн чектелүүсү;

- биржалык рыноктордун топтому өтө жогору — соодалоонун 50-70% көлөмү капиталциясы ири компанияларга; соодалоонун 70-90% көлөмү соода кылуучу компанияларга келет. Акыркы 10 жылдарда ЕАЭСтин өлкөлөрүндө — рыноктордун топтомдорунун деңгээли бара-бара төмөндөп жатат. ЕАЭСтин көпчүлүк өлкөлөрүндө free+float деңгээли — төмөн.

Азыркы убакта ЕАЭСтин алкагында дүйнөлүк финансылык түзүмүндө кырдаалдын терс өнүгүш мүмкүнчүлүгүнө мамлекеттин валюта-финансылык системасынын туруктуулугун жогорулатуу орчундуу милдети болуп эсептелет.

«Эл аралык финансылык рыноктордун өнүгүүсүнүн маанилүү багыттары жана каатчылыктардан жеңип чыгуу» аттуу үчүнчү бапта эл аралык финансылык рыноктордун (евразиялык мейкиндиктин мисалында)

өнүгүүсүнүн концептуалдык негиздери, улуттук финансылык рынокторду күчөтүүнүн негизги фактору катары эл аралык финансылык борборду уюштуруу сунушталып, ошондой эле дүйнөлүк жана улуттук экономиканын финансылык каатчылыкты жеңип чыгуунун негизги фактору катары дедолларизация каралган.

Өнүккөн жана жаңы индустриалдык өлкөлөрдүн финансылык рынокторунун тажрыйбасы алардын өнүгүүсүнүн негизги багыттары болуп төмөнкүлөрдү көрсөтүп турат:

1) анык рынокко, жаңыланууга жана экономиканын туруктуу өнүгүшүнө узак мөөнөттүү инвестицияларды алып келүүнү камсыз кылуу. Финансылык рыноктун «инвестициялык-багытталган» үлгүсүн тургузуунун, өнүгүүнүн жана жаңылануунун муктаждыктарын ордун толтурунун милдеттери чечилет; экономиканын бат өнүгүүчү тармактарынын, жогорку технологиялык тармактарынын, инновациялардын сегментинин жетишсиздиктерин жеңип чыгуу; мамлекет менен жеке ишкерлердин өнөктөштүгүнүн негизинделген венчурдук оор өнөр жайды каржылоонун үлгүсүн өнүктүрүү. Башкы ролду финансылык рыноктор аркылуу анкы тармакка жумшалуучу бюджеттик каражаттардын өнүгүүсү ойнойт (өнүккөн мамлекеттер үчүн — катаал экономикалык каатчылык убагында экономикалык өнүгүүгө демилге берүү үчүн);

2) экономиканын өнүгүүсүн тездетүү жана жаңыланууга көмөк болгон финансылык өнүгүү.

Негизги концепция — ЕАЭСтин рынокторунда финансылык тейлөөлөрдүн өнүгүү жана жеткиликтүүлүк деңгээлин тегиздөө, ар түрдүүлүктүн жана чачырандылыктын масштабдуулугун кыскартуу, финансылык рыноктордун жана экономиканын негизги сапаттык жана сандык көрсөткүчтөрүнүн бара-бара жакындашуусу. Кошумча экономикалык шарттарды уюштуруу менен — ырааттуу финансылык шайкештик жана сабырдуулук.

ЕАЭСтин финансылык рынокторунун биргелешкен өнүгүүсүнүн негизги идеялары:

— реалдуулугу, бекитилген жалпы кызыкчылыктардын өнүгүүсү жана ошонун негизинде узак мөөнөттөгү ЕАЭСтин финансылык рынокторунун интеграциясынын максималдуу мүмкүнчүлүгүнө жетишүү;

— ар кандай ылдамдыктагы интеграция жана ааламдашуу мүмкүнчүлүгүндө финансылык рыноктордун жакындатуу/тегиздөөсү;

— бенчмарк — бат өсүүчү «жаңы индустриалдык экономикалар»;

— финансылык өнүгүү, финансылык туруктуулукту камсыздоо менен акча, финансылык шаймандар жана институттар менен ЕАЭСтин өлкөлөрүнүн экономикасын каныккандыгынын өнүгүүсү;

— глобалдык финанстарда ЕАЭСтин өлкөлөрүндө өнүгүп келе жаткан рыноктордун атаандаштыгынын өнүгүүсүнө тоскоол болгон ашыкча багыттоочу жүктөмдү алдын алуу;

— мамлекеттердин биригүү алакалашуу тажрыйбасын заманбап финансылык рынокторду түзүү жана алакалашууну колдонуу менен мыкты эл аралык тажрыйбаны колдонуу;

— өтүмдүүлүк, активдердин диверсификациясы, финансылык шаймандар жана тейлөөлөр, финансылык институттар, эмитенттер, инвесторлор жана финансылык рыноктордун башка катышуучуларынын өсүүсүнө демилге берүү. ЕАЭСтин финансылык рынокторун жакындатуу/тегиздөө.

ЕАЭСтин финансылык рыноктордун калыптанган өзгөчөлүгү божомолдойт:

— ЕАЭС өлкөлөрүнүн экономикалык мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен финансылык рыноктордун өнүгүү деңгээли боюнча жакындатуу;

— финансылык рыноктордо институционалдык жакындатуу;

— макроэкономикалык жакындатуу;

— финансылык рыноктордо жөнгө салууну тегиздөө (ЕАЭС өлкөлөрүнүн экономикалык мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен арбитражды келтирбөө).

Бүгөнкү күндүн эл аралык финансылык рыноктордогу мүнөздүү багыттар, Кыргыз Республикасынан өзүнүн финансылык системасынын келечек көз караштарын белгилөөгө талап кылышат. Мамлекет үчүн актуалдуу милдеттинин бири өзүнүн финансылык рыногун өнүктүрүү жана чыңдоо, анын туруктуулугун жогорулатуу жана коңшулаш өлкөлөрдүн экономикалары үчүн өзүнө тартуунун борбору болуп эсептелет.

ЕАЭСте ушундай борборду уюштуруу аймактын бардык улуттук финансылык рынокторун финансылык тейлөөлөрдүн глобалдык индустрияга демилге берүү менен төмөнкү милдеттерди чечүүнү камсыз кылат:

- ЕАЭСтин экономикасына кошумча олуттуу финансылык каражаттарды (чет өлкөлүк да, ички да) алып келүү;

- жарандардын жеке акча жыйноолорун иш жүзүнө ашырууга мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү;

- институционалдык инвесторлордун, анын ичинде пенсиондук жана инвестициондук фонддордун, ошондой эле көз каранды эмес фонддордун каражаттарын жайгаштыруунун натыйжалуулугун жогорулатуу;

- капиталга аймактык компаниялардын алгылык чыгымдарын азайтуу;

- улуттук компаниялардын активдеринин бааларын калыптандыруу жана бирдиктүү валютада (мүмкүн бирдиктүү валютаны кабыл алуу);

- ЕАЭС жана башка коңшулаш мамлекеттердин экономикалык алакалашуусун тереңдетүү;

- финансылык рыноктордун жөнгө салуу глобалдык эрежелерин иштеп чыгууда ЕАЭС өлкөлөрүнүн ролун жогорулатуу;

- евразиялык финансылык бөлүмдү, дүйнөлүк масштабда атаандаштык мүмкүнчүлүктүү, тейлөөлөрдү экспорттоочу жана ЕАЭСтин ИДӨнү көбөйтүүдө олуттуу салым кошуучу экономиканын тармагына айландыруу.

ЕАЭС ДФБнун дарамети — эл аралык финанстарда белгилүү орунга ээ болуу мүмкүнчүлүгү; дүйнөлүк милдети (Лондон — Франкфурт — Токио огундагы абалы); КМШ үчүн финансылык институттардын жана шаймандардын топтоо ядросу; ислам банкингди топтоо: Орусия — Борбордук Азия — Казакстан; БРИКС өлкөлөрү үчүн финансылык шаймандардын рыногунун негизги сегменти.

Диссертациялык иште автор тарабынан доллардык стандарт көйгөйүнө өзгөчө маани бурулган. Азыркы убакта дүйнөлүк деңгээлде акча эмиссиясы материалдык өндүрүштү 10 эсе аша чаап кетти, ошол эле убакта алгылыктуу катнаш – 1:2. Мындай дисбаланстын себеби болуп дүйнөлүк коомдун алдында эмитент-мамлекеттин балансты сактоо үчүн негизги камбулак валютанын жоопкерчилик механизмдин жоктугу эсептелет.

1971-жыл эл аралык финансылык системада Рубежным событием в функционировании международной финансовой системы стал 1971-ж. – алтын доллардык стандартты жокко чыгаруу жылы. Бул мезгилден баштап, доллар эч кандай реалдуу активдер менен камсыз болбой, ал көлөмү ошол акчалар менен бааланган өндүрүм жана тейлөөлөр менен камсызданып, бат эле акча массасына салыштыруу болбой калды.

Натыйжада финансылык система АКШнын ФРС башкарып турган кадимки финансылык пирамиданын белиглери ээ болду. Доллардын баасы негизги дүйнөлүк камбулак валюта катары дайыма генерируемым жасалма сурам менен аныкталат. Чындыгында, доллар төлөөчүнүн ишенимине гана таянып туруучу, саясат, психологиялык, аскер, финансылык жана уюштуруучу иш чаралардын татаал системасы менен камсызданган «баалуу кагаз». Эл аралык финансылык системанын түзүлүшү бардык мамлекеттерди долларды, эл аралык соода-сатыкты камсыздандыруучу, доллардык насыяларды алууга, алар боюнча пайыздарды төлөөдө ошол эле доллар менен зайымдарды алууга мажбурлап, негизги кам-булак валюта, төлөө каражат катары колдонууга милдеттедирет.

Заманбап финансылык системанын түзүлүшүндө эң коркунутуу жагдай – бул бир мамлекеттин, АКШнын, улуттук валютасы дүйнөлүк кам-булак валютага, эл аралык алмаштырууда нарктын тең баасына айланышы. Жыйынтыгында дүйнөдө өзүнүн валютасын сатып, укмуштуудай өлчөмдөгү банктык маржаны алып, АКШ банкир-насыя берүүчүгө айланды. Өзүнүн улуттук жана дүйнөлүк валютаны айырбаштай албай, өлкө-эмитент эл аралык көзөмөлдүн жоктугунан валютаны чексиз чыгарып, анык байгерликти сатып ала баштайт.

Эгерде мамлекет аскер-саясий, экономикалык жактан күчтүү болсо, мисалы, дүйнөнүн жарымына өзүнүн ядролук зонттун саясий функцияларын сунуштаса же ар кандай кландык саясий башчы катары, эгерде өзү ошончолук мыкты болуп, өзүнүн мамлекетинин кызыкчылыктарын четке кагып, өлкө-эмитенттердин кызыкчылыктарына кызмат кылышып, бул учурда негизги бенефициарий болуп өлкө-эмитент болуп, дүйнөлүк паразитизм системасы калыптанат.

Бул учурда дүйнөлүк финансылык-экономикалык каатчылыктар өлкө-эмитенттин өзүнүн системасынын төмөндөөчү кирешелүүлүгүн калыбына келтирүүчү кайраттуу аракеттеринин жыйынтыгы болуп калат.

Каатчылыктын механизми төмөнкүдөй иштейт: дүйнөлүк кам-булак валюта – доллар – «кокустан» көп болуп, өндүрүм болуп эсептелет, «кокусунан» ушунчалык көп болуп калып, ал «арзандап» калат. Мындай шарттарда суроо жана сунуштун ортосунда баланс бузулуп, доллардын

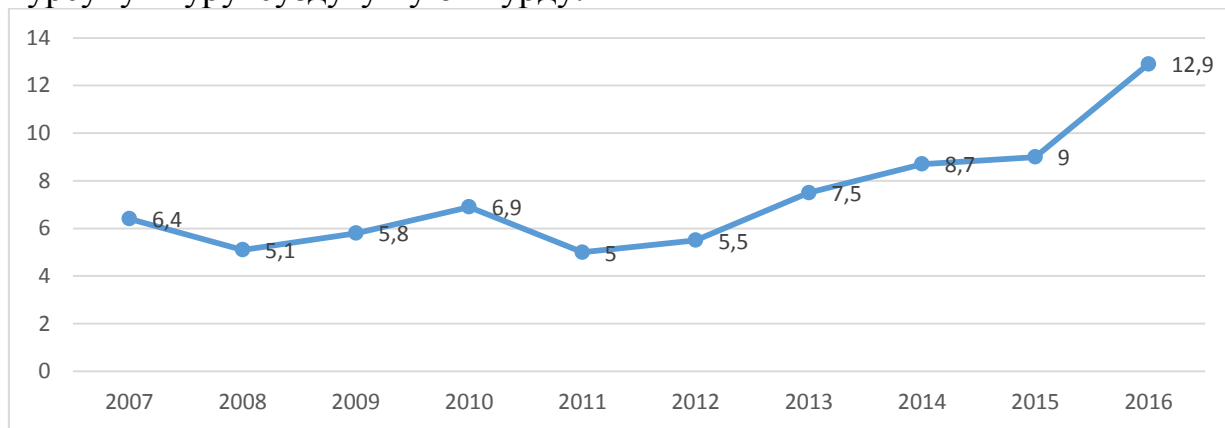
дүйнлүк сатуучусу жеке кирешесин мурдагы деңгээлинде сактап калыш үчүн белгилүү бир аракеттерди жасоого аргасыз болот.

Иш жүзүндө ар бир мамлекет өтүүчү жана өнүгүп келе жаткан экономикасы менен өзүнүн өнүгүү жолунда долларизацияга дуушар болот. Ошондой эле Кыргыз Республикасы да долларизация феноменине дуушар болду. 1993-жылы өзүнүн улуттук валютасын киргизүү менен мамлекет рубль аймагынан чыгып кетти. Өзүнүн валютасын колдонуу мамлекетке инфляциядан кутулууга мүмкүнчүлүк берип, экономиканын түзүмдүк өзгөртүүнүн кийинки кадамдары үчүн шарт түзүп, ошондой эле көз карандысыз экономикалык саясатты жүргүзүүдөн куткарып калды. Кыргыз Республикасында бүт бойдон каражатты топтоо жана азыркы убакытка чейин жарым-жартылай нарктын функциясын долларга берип салып, сом акча жүгүртүү гана функциясын аткарып жатат. Жайылган долларизациясы инфляциялык күтүүлүлөрдүн кесепетинен, ошону менен катар долларга карата сом курсунун туруксуздугу жана өндүрүмдүн импортунан катуу көз карандылыгынан келип чыгат.

2016-жылдын декабрь айында финансылык бөлүмдүн активдери 192,0млрд сомду же ИДӨгө карата 45,1%ды түзүп, 2015-жылга салыштырмалуу 13,3 млрд сомго көбөйдү. Финансылык бөлүмдүн биргелешкен активдеринде банк секторунун пайызы 91,0 %ды түздү. НФКУнун жана башка финансылык компаниялардын пайызына 6,9 жана 2,1% келүүчү. Банк секторунун салыштырмалуу салмагынын көбөйүшү жана НФКУнун пайызынын азайышы, негизинен НФКУнун курамынан «ЭАК Финансылык тайпа Компаньон» ЖАКнын чыгып кетиши жана «Компаньон Банку» ЖАКты кайра түзүлүшү менен шартталган.

2016-жылы ИДӨнүн көлөмү кезектеги баалардын 458027,4 млн сом деңгээлинде токтолуп, 2015-жылга салыштырмалуу 6,4%га көбөйдү.

2016-жылы фундаменталдык экономикалык факторлор улуттук валютанын анык жана номиналдык чындоосунун тенденциясын аныкталышкан. Ошентип, ички сабырдуу колдонуусу жана сатуунун өзгөрүп туруучу шарттары чет өлкөлүк валютанын туруктуу сунушунан аша чапкан суроону шарттап, ошол эле убакта жыл ичинде кыска мөөнөттүү факторлор алмашуу курсунун туруксуздугун уюштурду.

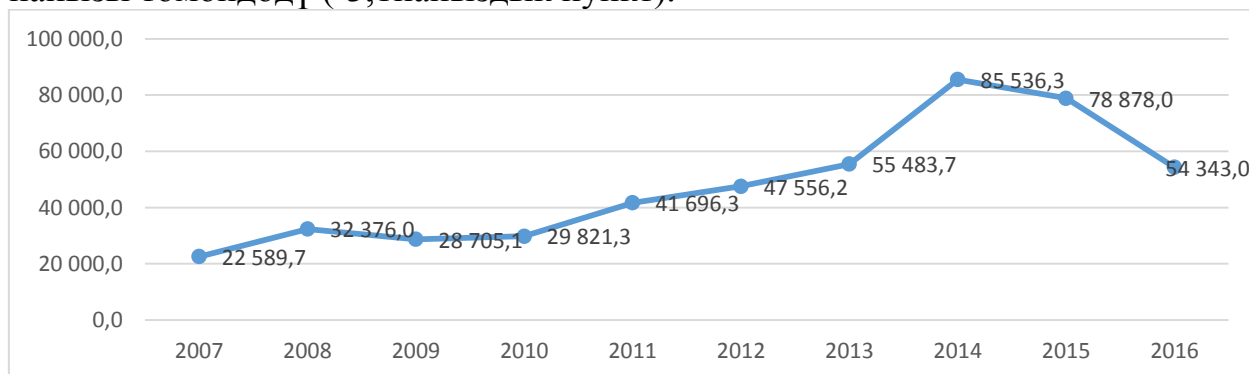
4-сүр. Экономикага насыялардын темпинин өсүшү, ИДӨ, %

Булактар: [www.nbkr.kg] негизинде автор тарабынан түзүлгөн

2016-жылдын жыйынтыктары боюнча АКШнын долларынын учеттук курсу 8,8%га 75,8993 дан 69,2301га чейин сом/АКШ долларга төмөндөдү.

Изилденүүчү мөөнөттө алмашуу курсунун катуу термелүүсүн жымсалдоо максатында банк аралык валюталык рынокто Улуттук банк чет өлкөлүк валютаны сатуу жана сатып алуу операцияларын өткөрүп турду. Бул операциялар боюнча нак сатып алуу 29,1 млн АКШ долларды түздү.

Валюталык рынокто чет өлкөлүк валютаны сатуу/сатып алуу спот-операциялардын жалпы көлөмү 406,5 млрд сомду түзүп, 9,9%га төмөндөдү. Жылдын жыйынтыгы боюнча АКШ доллары менен операциялардын көлөмү 14,2% га төмөндөп, операциялардын жалпы көлөмүндө 61,7%нда анын пайызы төмөндөдү (-3,1пайыздык пункт).

5-сүр. Чет өлкөлүк валютаны сатуу-сатып алуу операцияларынын көлөмү (млн.сом)

Булактар: [www.nbkr.kg] негизинде автор тарабынан түзүлгөн

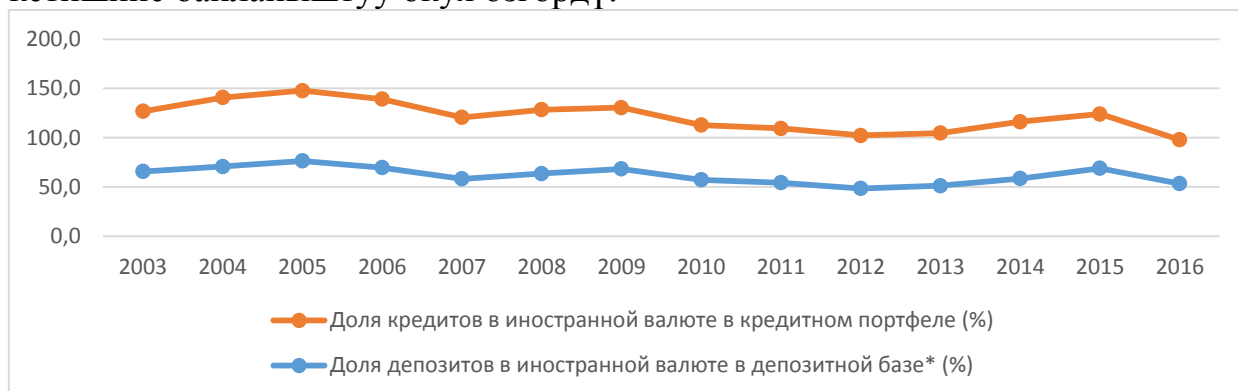
2016-жылдын жыйынтыктары боюнча АКШ доллардын сатуунун орто өлчөнгөн курсу алмаштыруу жайларында 8,9%га төмөндөп, декабрдын аягында 69,2446 сом/АКШ долларын түздү. Евронун орто өлчөнгөн сатуу курсу 72,8166 сом/евро түздү, ал эми казак теңгеси – 6,6 % га, 0,2092 сом/тенгеге чейин. Орусия рубли, тескерисинче, 9,8%га көтөрүрүлүп, 1,1402 сом/рублди түздү.

Кыргызстан дүйнөлүк экономикага алакалашууда өнүккөн анык сектору жок болуп, импортко багытталган мамлекетке айланды. Финансылык бөлүмү да өнүккөн эмес. Мындай учурда улуттук валюта тышкы факторлор тарабынан күчтүү басымга дуушар болуп, долларга карата өзүнүн функцияларын бере баштады.

Сомдун курсу түшүп жатып, долларизациянын чубаманы жайылта баштады: курстун түшүшү калкты сомду долларга алмаштырууга түрткү берип, өндүрүмдү импортто зарылчылыгы бааларды өсүшүнө өбөлгө түзүп, жана инфляция калкты долларды жыйноо гана эмес, ири бүтүмдөрдү туруктуу валютада өткөрүүгө кыстап жатты.

Каатчылык убагында экономиканын мындай кайта жооптору жана баскычтары туруктуулукту жана төмөнкү кесепеттерден: жогорку инфляция жана масштабдуу жумушсуздуктан сактап калуу мүмкүнчүлүгүн берди.

2011-жылдан баштап 2014-жылга чейин сомдук депозиттерде жана доллардык насыяларда плюстук динамика уланган. Бирок чет өлкөлүк валютадагы депозиттердин портфели көбөйүп, ал эми сомдук насыялык портфель төмөндөп кетиши менен, 2014-2015-жылдары сомдун курсу түшүп кетишине байланыштуу окуя өзгөрдү.

6-сүр. Депозиттер жана насыяларда доллардаштыруунун деңгээли, в %
Булактар: [www.nbkr.kg] негизинде автор тарабынан түзүлгөн

2015-жылы Кыргыз Республикасында депозиттердин жана насыялардын долларизациясынын деңгээли 69,0 жана 55,1%га жетти. Белгилей кетүүчү нерсе акчанын көпчүлүгүн калк чет өлкөлүк валютада сактап жана бул көрсөткүчтү баалоо кыйын.

2015-жылы Кыргыз Республикасында депозиттердин жана насыялардын долларизациясынын деңгээли 53,4 жана 44,5 %га жетти. 2016-жылы долларизациянын деңгээли мурдагы жылдарга салыштырмалуу салмактуу төмөндөшү, 2016-жылы «Кыргыз Республикасынын аймагында соодык-сатык ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу иш-чаралар» аттуу Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Токтомунун мыйзам күчүнө кириши менен шартталган.

Соода-сатык, тейлөө жана жумуш, анын ичинде кыймылсыз мүлк агенттиктердин кызматы, унаа дилерлери, массалык маалымат кызматтары, интернет-провайдерлердин, авиакомпаниялардын, орунжайларды ижарага берүү, мамлекеттик кызматтардын баалары, тарифтер жана преysкуранттар Кыргыз Республикасынын улуттук валютасында белгилениши керек экенин КРдын Өкмөтү аныктады.

Белгилей кетчү нерсе, азыркы рынок шарттарында толук масштабдуу деолларизацияны өткөрүү кыйын жана мүмкүн эмес. Долларизацияны кыскартуу боюнча ийгиликтүү өткөргөн мамлекетте дагы, мисалы Израилде, доллар төлөө системасында орун алган.

КОРУТУНДУЛАР

Эл аралык финансылык рыноктордун өнүгүүсүн жана дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын себептерин изилдөөдө төмөнкү корутундулар келип чыкты:

1. айрым бир өлкөлөрдүн финансылык рынокторунун интеграциясы мамилелердин күчөшүнө, улуттук финансылык рыноктордун ортосунда

байланыштардын жайылтуусуна, алардын өз ара аракеттенүүнүн алга умтулуусунда көрүндү. Эл аралык финансылык рыноктордун калыптануусунун объективдүү негизи болуп: эмгектин эл аралык бөлүштүрүүсүнүн өнүгүшү; коомдук өндүрүштүн эл аралыгы; финансылык капиталдын топтолушу жана борборлоштуруусу.

Өндүрүштү улутташтыруу — капиталды улутташтыруунун негизги өбөлгөсү. Эл аралык финансылык рынокто валютаны чектөөсүнө, пайыздык ченди жалпы түзүлүшүн калыптануусуна алып келген интеграция процесстери жүрүп жатат. Ошону менен бирге трансулуттукка алар жетектөөчү улуттук компаниялар жана банктарды кайра түзүүсүнө жардам көрсөтөт.

2. Эл аралык финанстарда каатчылык улуттук валюта курунун көзөмөлдөөсүз түшүп кетиши, капиталдын өлкөдөн «массалык» качышы; көрүнөт; тышкы карыздын жана мамлекеттик жана коммерциялык мекемелердин мөөнөтүнөн өтүп кеткен төлөмдөрүнүн башкарылбай калган өсүшү; эл аралык рынок жана башка өлкөлөрдүн финансылык рыногуна тутумдуу каатчылыкты которуу.

3. Дүйнөдө 2018-2025-жылдары (АКШ, ЕБ, Жапония, Кытайды кошуп), экономикалык өнүгүү улантылат, бирок анын темптери бара-бара төмөндөйт, анткени экономикалык циклдин баскычтарында төмөнкү көрсөткүчтөр байкала баштайт:

- геосаясаттык курчугандыктын сакталышы;
- экономикалык өнүгүүнүн негизги булактары болгон өлкөлөрдө демографиялык түзүмдүн өзгөрүшү жана калкынын каруусу;
- технологиялык себептер жумуш күчүнүн олуттуу бошоого жана анын сатып алуу мүмкүнчүлүгүнүн төмөндөшүнө алып келет;
- АКШда пайыздык чендин өсүшү жана АКШнын ФРСтын балансынын төмөндөшү;
- дүркүрөгөн өнүгүүдөн кийин финансылык рыноктордун төмөндөөсү мүмкүн;
- Кытай жана башка соода өнөктөштөрүнө карата АКШнын соода саясатынын өзгөрүшү.

4. Финансылык каатчылык же дүйнөлүк экономиканын басаңдашын сакталып калган дүйнөлүк экономикалык диспропорция менен көкүтүү ыктымал:

- бир тараптан Кытай, Жапония, Германиянын соода балансынын оң сальдосу катары дүйнөлүк сооданы сактоо мүмкүнчүлүгү, жана башка тараптан нефтиси жок өнүгүп келе жаткан жана АКШнын жогорудагы балансынын жетишсиздиги;
- мындай балансыздык чоң валюталык туруксуздукка, а балким мурдагы кылымдын 70-жылдардагы каатчылыктай валюталык каатчылыкка алып келет;
- финансылык рыноктордун гипертрофияланган өсүүсү дүйнөдөгү финансылык жана чыныгы секторлордун ортосундагы балансты бузуп,

алыпсатарлык максатта колдонуучу капиталдын орчундуу бөлүгүн өзүнө тартып алат;

- борбордук банктардын жеңилдетилген насыя-акча саясаты жана өтүмдүүлүктүн көбөйүшү пайыздык чендердин түшүп кетишине мүмкүндүк берди, натыйжада карыз алуу жана бересенин (ипотекалык рынокту кошкондо) көлөмү тез көбөйүп кетиши бул рынокто каатчылыкты шарттайт.

5. ЕАЭСтин финансылык рыноктун аныкталган негизги мүнөздөрү евразиялык мамлекет аралык финансылык рынокту калыптандырууда көп каталардан кутулуу мүмкүнчүлүгүн берет:

- ИДӨгө карата фондалык рыноктун төмөнкү капитализациясы 20-25% (Орусия), 10-12% ИДӨ (Казакстан), ЕАЭСтин башка өлкөлөрүндө ИДӨ 1-2%дан аз;

- облигациялардын кичи рыноктору — Армения менен Кыргызстанда облигациялардын эмиссия жана сооданын көлөмү — ИДӨ 0,5%дан аз; Орусияга салыштырмалуу Казакстан менен Белоруссияда облигацияларга каныккандык (чыгаруу көлөмү — ИДӨ 19, 15 жана 6% ылайык), бирок алардын өтүмдүүлүгү өтө;

- баалуу кагаздардын эмитенттеринин саны чектелүү;

- биржалык рыноктордун жогору топтолушу — сооданын 50-70% көлөмү капитализациясы ири компанияларына; сооданын 70-90% көлөмү — кыйла соода кылуучу компанияларына келет;

- ЕАЭС өлкөлөрүндө банк сектору көрсөткөндөй, финансылык рынокто банк эмес институттарга салыштырмалуу банктар басымдуулук кылат; экономикада банктардын ролу (өнүгүүнүн жана жаңыланууну каржылоодо) чектелген;

- ири банктарда активдердин топтошуунун жогорку деңгээли;

- экономиканын банк насыялары менен каныккандыгын төмөн деңгээли;

- ЕАЭСтин камсыздандыруу рыноктору (активдердин көлөмү, өндүрүмдөрдүн ар түрдүүлүгү) банктарга салыштырмалуу өнүгүүнүн төмөнкү деңгээли менен мүнөздөлөт;

- ЕАЭС өлкөлөрү боюнча камсыздандыруу боюнча «каныккандык» (камсыздандыруу өндүрүмдөрү менен камсыз болуусу, алардын дифференциясы, камсыздандырууга калкты жана бизнести тартуу) ар түрдүү;

- «узун акчанын» жетишсиздиги жана камсыздындаруучулардын активдерин жайгаштыруу үчүн шаймандарды камсыздандыруу, бизнестин жана калктын жыйнаган аз акчасы, камсыздандыруу маданиятынын начардыгы рыноктордун өнүгүүсү токтотуп турат.

ТАЖРЫЙБАЛЫК СУНУШТООЛОР

Эл аралык финансылык базарларын жана дүйнөлүк финансылык каатчылыктын себептерин изилдөөнүн натыйжасында төмөнкүдөй тажрыйбалык сунуштоолор негизделген:

- Кыргыз Республикасынын экономикасына дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын тескери таасирине каршы концептуалдык багыттар иштелип чыккан;

- ЕАЭМдин өлкөлөрүнүн финансылык базарларына кесепеттерин жоюу боюнча концептуалдык негиздер иштелип чыккан;

- улуттук финансылык базарларын бекемдетүүнүн негизги фактору болгон ЕАЭМде мамлекеттер аралык борборду түзүүнүн жолдору сунушталган.

Автордун алган натыйжалары, теориялык жана тажрыйбалык сунуштоолору АКШ долларынан көз карандылыкты азайтуу тармагында теориялык жана тажрыйбалык изилдөөлөргө жана бирдиктүү валюта системасын түзүүгө негиз боло алат.

ЕАЭМде түзүлүүчү жана өнүгүүчү Эл аралык финансылык борбор боюнча сунуштамалар Евразияда финансылык агымдардын натыйжалуугун күчөтүү үчүн жана эл аралык экономиканы стимулдаштыруу жана өнүгүүсү боюнча механизмдерди иштеп чыгуунун негиздери болот алат.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси

1. Койчуманова, Ж.Н. Влияние мирового финансового кризиса на микроэкономические изменения в странах СНГ [Текст] / Ж.Н. Койчуманова. //Наука и новые технологии. -2014. № 6. -С. 58-63.

2. Койчуманова, Ж.Н. Последствия мирового финансового кризиса. [Текст] / Ж.Н. Койчуманова. //Наука и новые технологии. -2014. № 6. -С. 66-71.

3. Койчуманова, Ж.Н. Региональная интеграция и торгово-экономическое сотрудничество Китая и Кыргызской Республики. [Текст] /Ж.Н. Койчуманова. //Вестник КНУ. -2015. № 4. -С. 115-121.

4. Койчуманова, Ж.Н. Финансовый кризис и антикризисное государственное регулирование. [Текст] /Ж.Н. Койчуманова. //Вестник КЭУ. -2016. 1 (35). -С. 209-215.

5. Койчуманова, Ж.Н. Мировой финансовый кризис и роль развивающихся стран в мировой экономике. [Текст] /Ж.Н. Койчуманова. //Вестник КГУСТА им. Н.Исанова. -2015. № 3(49). –С. 178-181.

6. Койчуманова, Ж.Н., Омуркулова Н.М., Проблемы управления государственным долгом в Кыргызской Республике. [Текст] /Ж.Н. Койчуманова. //European Research. London. March 23-24. -2016. -Р. 34-38.

7. Койчуманова Ж.Н., Омуркулова Н.М., Проблемы совершенствования внебюджетных долгов в Кыргызской Республике. [Текст] /Ж.Н. Койчуманова. //International scientific review. 4 (14) Boston. USA. 7-8 april. 2016. -Р. 87-90.

8. Койчуманова, Ж.Н. Экономические взаимоотношения между Китайской Народной Республикой и Кыргызской Республикой [Текст] /Ж.Н. Койчуманова //Наука и новые технологии. -2018.

9. Койчуманова, Ж.Н. [Текст] /Ж.Н. Койчуманова //Наука и новые технологии. -2019.

Койчуманова Жыпар Нурбековнанын «Эл аралык финансылык рыноктор жана дүйнөлүк финансылык каатчылыктын себептери» аттуу экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган 08.00.10 – финанстар, акча жүгүртүү жана насыя адистиги боюнча диссертациясынын
РЕЗЮМЕСИ.

Негизги сөздөр: эл аралык финансылык рынок, ааламдашуу, интеграция, финансы кризиси, эл аралык финансы борбору, ЕАЭБ, баалуу кагаздар рыногу, банк сектору, камсыздандыруу рыногу, долларлаштыруу.

Изилдөөнүн объектиси: эл аралык финансы рыногу, дүйнөлүк финансы кризиси.

Изилдөөнүн предмети: дүйнөлүк финансы кризисинин өнүгүү өбөлгөлөрү жана тенденциялары, ошондой эле, ЕАЭБ катышуучу-өлкөлөрүнүн мисалында эл аралык финансы рыногуна болгон таасири.

Изилдөөнүн максаты: эл аралык финансы рыногунун ишмердүүлүгүн жакшыртуунун концептуалдуу багыттарын жана механизмдерин иштеп чыгуу, ошондой эле, дүйнөлүк финансы рыногун жөнү жолдорун иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн методдору: таанып-билүүнүн индуктивдүү жана дедуктивдүү ыкмалары, логикалык жана системалык анализдин принциптери, жалпылоо методу, статистикалык методдор.

Илимий жаңычылдыгын аныктаган эң негизги жыйынтыктары: эл аралык финансылык рыноктордун калыптанышынын жана өнүгүшүнүн теориялык негиздери аныкталды; ааламдаштыруунун шартында дүйнөлүк чарбанын түзүлүшүндө эл аралык финансылык рыноктордун абалы аныкталып такталды; дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын кесепеттерин жана булактарды ретроспективдүү аңдоонун негизинде кээ бир топтомдуу дүйнөлүк финансылык каатчылыктардын өзгөчөлүктөрү аныкталды; ЕАЭСтин өлкө-катышуучулардын улуттук финансылык рынокторунун өнүгүшүн салыштырмалуу аңдоонун негизинде эл аралык финансылык рыноктун калыптанышы жана илгерилеп өнүгүшүнүн жалпылыгы аныкталды; ЕАЭСтин эл аралык финансылык рыноктун өнүгүшүнүн концептуалдык негиздери иштелип чыкты; улуттук финансылык рынокторун күчөтүүнүн фактору катары ЕАЭСтин эл аралык финансылык борборун түзүүнүн жолдору сунушталды; автор тарабынан финансылык каатчылыкты жеңип чыгуунун маанилүү фактору болуп дүйнөлүк жана улуттук экономиканын дедолларизациясы экени автор тарабынан негизделди.

Колдонуу деңгээли. Экономика жана финансы институтунун жана И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин Токмок техникалык институтунун академик Х.Р.Рахматуллин атындагы “Бухгалтердик эсеп жана аудит” бөлүмүнүн филиалында «Финанстар», «Финанстар, акча жүгүртүү жана насыя», «Баалуу кагаздар рыногу», «Банк кызматы», «Финансылык менежмент» ж.б., сабактардын окуу программаларын иштеп чыгууда, ошондой эле көрсөтүлгөн сабактар боюнча лекцияларды окууда колдонулган.

Колдонуу тармагы. Алынган жыйынтыктар ЕАЭСтин программаларын иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн. Диссертациянын теориялык жана тажрыйбалык иштелмелери экономикалык университеттерде «Эл аралык финанстар», «Финанстар», «Дүйнөлүк экономика» курстарын окуу-усулдук камсыздоо үчүн колдонулушу мүмкүн. Автор тарабынан алынган жыйынтыктар, теориялык жана тажрыйбалык сунуштар доллардан болгон көз карандылыкты азайтуу, жалпы евразиялык валюта системасын түзүү боюнча кийинки теориялык жана тажрыйбалык изилдөөлөр үчүн негиз боло алат.

диссертации Койчумановой Жыпар Нурбековны на тему «Международные финансовые рынки и причины мирового финансового кризиса», представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук специальности 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит.

Ключевые слова: международный финансовый рынок, глобализация, интеграция, финансовый кризис, международный финансовый центр, ЕАЭС, рынок ценных бумаг, банковский сектор, страховой рынок, долларизация.

Объект исследования: международные финансовые рынки, мировой финансовый кризис.

Предмет исследования: предпосылки и тенденции развития мирового финансового кризиса, а также его влияние на международные финансовые рынки на примере стран-участниц ЕАЭС.

Цель исследования: разработать концептуальные направления и механизмы совершенствования деятельности международных финансовых рынков, а также выработка путей преодоления мировых финансовых кризисов.

Методы исследования: приемы индуктивного и дедуктивного способа познания, принципы логического и системного анализа, метод обобщений, статистические методы.

Полученные результаты и их новизна: обоснованы теоретические основы формирования и развития международных финансовых рынков; дополнены и уточнены позиции международных финансовых рынков в архитектуре мирового хозяйства в условиях глобализации; на основании ретроспективного анализа источников и последствий мировых финансовых кризисов выявлены особенности некоторых комплексных мировых финансовых кризисов; на основе сравнительного анализа развития национальных финансовых рынков стран-участниц ЕАЭС, выявлена общность формирования и прогресса международного финансового рынка в данном контенте; разработаны концептуальные основы развития международного финансового рынка ЕАЭС; предложены пути создания международного финансового центра ЕАЭС как главного фактора усиления национальных финансовых рынков; автором обосновано, что дедолларизация мировой и национальной экономики является главным фактором преодоления финансового кризиса

Степень использования. Результаты исследования были использованы: в Институте экономики и финансов и в отделении «Бухгалтерский учет и аудит» им. академика Х.Р.Рахматуллина Токмоцкого технического института Кыргызского государственного технического университета им. И.Раззакова при разработке учебных программ по следующим дисциплинам: «Финансы», «Финансы, денежное обращение и кредит» «Рынок ценных бумаг», «Банковское дело», «Финансовый менеджмент» и др., а также при чтении лекций по этим предметам.

Область применения. Результаты работы могут быть использованы в разработке программ ЕАЭС. Теоретические и практические разработки диссертации могут быть использованы в экономических университетах для учебно-методического обеспечения курсов «Международные финансы», «Финансы», «Мировая экономика». Полученные автором результаты, теоретические и практические предложения могут послужить базой для дальнейших теоретических и прикладных исследований в области снижения зависимости от доллара, создания единой евразийской валютной системы.

RESUME

Koychumanova Zhipar's dissertation "International financial markets and the causes of the global financial crisis" for the degree of Candidate of Economic Sciences 08.00.10 - finance, money circulation and credit.

Key words: international financial market, globalization, integration, financial crisis, international financial center, EAEC, securities market, banking sector, insurance market, dollarization.

Research object: international financial markets, world financial crisis.

Article of research : pre-conditions and progress of world financial crisis trends, and also his influence on international financial markets on the example of participating countries of EAEC.

Research aim: to work out conceptual directions and mechanisms of perfection of activity of international financial markets, and also making of ways of overcoming of world financial crises.

Research methods: receptions of inductive and deductive method of cognition, principles of logic and system analysis, method of generalizations, statistical methods.

The most important results that determine scientific novelty are: theoretical foundations for the formation and development of international financial markets; complemented and refined positions of international financial markets in the architecture of the world economy in the context of globalization; based on a retrospective analysis of the sources and consequences of the world financial crises, the features of some complex global financial crises are revealed; on the basis of a comparative analysis of the development of the national financial markets of the EAEC member countries, a commonality of the formation and progress of the international financial market in this content was revealed; Conceptual bases of development of the international financial market of the EAEC have been developed; ways of creating the international financial center of the EAEC as the main factor of strengthening the national financial markets; the author reasoned that the DEDollarization of the world and national economy is the main factor in overcoming the financial crisis.

Degree of use. The results of the research were used: at the Institute of Economics and Finance and in the department "Accounting and Audit" named after academician Kh. R. Rakhmatullin of the Tokmok Technical Institute of the Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov in the development of curricula in the following disciplines: "Finance", "Finance, money circulation and credit", "Securities market", "Banking", "Financial management", etc., as well as reading lectures on these subjects

Application area. The results of the work can be used in the development of the programs of the EAEC. Theoretical and practical dissertation development can be used in economic universities for educational and methodological support of the courses "International Finance", "Finance", "World Economy". The results obtained by the author, theoretical and practical offers can serve as a basis for further theoretical and applied research in the field of reducing dependence on the dollar, creating of a single Eurasian monetary system